

I. Концептуальні праволюдінні новації

DOI: 10.33498/Юшп-2023-06-019

Сергій Рабінювич

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри конституційного права
Львівського національного університету імені Івана Франка,
головний науковий співробітник
Львівської лабораторії прав людини і громадянина
НДІ державного будівництва та місцевого самоврядування
НАПрН України
(Львів, Україна)
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4144-5439>
serg_rabin@yahoo.com

УДК 340.12

У ПОШУКАХ ПІДСТАВ ПРАВ ЛЮДИНИ: ДО ДИСКУСІЙ У СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ ПРАВОНАВСТВІ

...Можлива практична згода,
однак теоретичне узгодження різних позицій
неможливе.

Ж. Марітен

АНОТАЦІЯ. Обґрунтування прав людини належить до основних і найбільш дискусійних проблем сучасної філософської антропології права.

Пропонована стаття має на меті виявити проблемні теоретико-методологічні аспекти обґрунтування прав людини в українському правознавстві за матеріалами найбільш репрезентативних концепцій такого обґрунтування за останні 20 років.

На підставі аналізу згаданих концепцій продемонстровано, що в українській юридичній думці представлені насамперед класичні універсалістські обґрунтування прав людини. Вони тією чи іншою мірою спираються на онтологічні стратегії, звертаючись до умов людського співіснування у суспільстві або ж сутності (природи) людини.

Доводиться, що обґрунтування прав людини є не тільки академічною проблемою, а й обстоюванням політично значущих тез, які опосередковано стосуються специфічних умов пострадянського економічного і соціального розвитку України. Розбіжності між концепціями торкаються, зокрема, такого важливого питання, як принципи відносин людини і суспільства та обов'язки держави перед людиною. Імпліцитно йдеться про обсяг зобов'язань держави з усунення існуючих соціальних нерівностей.

Діапазон позицій, які підтримують і учасники правознавчих дискусій в Україні, які визнають існування антропологічних підстав природних прав людини, позначають: а) інтереси (потреби) збереження людського існування; та б) прагнення до реалізації богоподібної сутності людини. Перша позиція унаочнює передовсім

© Сергій Рабінювич, 2023

“скромну” правову антропологію і класичну ліберально-індивідуалістичну вимогу “мінімуму держави”. Проте до інтересів збереження людського існування належать, зокрема, її соціально-економічні інтереси, що виводить означену позицію за межі класичного лібералізму. Друга позиція репрезентує “максималістські” антропологічні погляди релігійного спрямування.

Ключові слова: обґрунтування прав людини; підстави прав людини; лібералізм; мінімалістична (“скромна”) правова антропологія; максималістська правова антропологія; онтологічні стратегії обґрунтування прав людини; деонтологічні стратегії обґрунтування прав людини.

Чому саме, з огляду на які підстави, в людини є незалежні від держави, “природні” права? Це питання, пошуком відповіді на яке вже не одне сторіччя зайняті філософи, етики, і, звісно, правознавці, становить суть проблеми обґрунтування прав людини. Означена проблема визнається як однією з ключових, так і водночас однією з найбільш контраверсійних у сучасній філософській антропології права¹. Згідно з парадоксом, констатованим у Великій українській юридичній енциклопедії, ‘чим більше поширюється дискурс прав людини, тим більшою стає невизначеність щодо їх підстав’². Звідси виникає необхідність приділяти особливу увагу аргументам учасників згаданого дискурсу. Адже від переконливості таких аргументів зрештою залежить і соціальна дієвість самого інституту прав людини. Зрештою, за справедливим зауваженням сучасних німецьких філософів права Ш. Госепата й Г. Ломанна, те, як вирішуються питання обґрунтування прав людини, визначає розуміння обсягу, значущості та ієрархії таких прав³.

У дискусіях щодо підстав прав людини брали участь такі знані зарубіжні правознавці, як Р. Алексі⁴, Є. Бульгін⁵, Р. Дворкін⁶, А. Джевірт⁷, Г. Гарт⁸ та інші⁹, публікації яких уже аналізувалися у нашій спеціальній літературі, зокрема в оглядовій статті Н. Сатохіної¹⁰. У пострадянський період до таких дискусій долучилися й українські філософи права, представники загальнотеоретичного й галузевого правознавства, зокре-

¹ Н І Сатохіна, ‘Обґрунтування прав людини’ в *Велика українська юридична енциклопедія, т 2: Філософія права* (Право 2017) 534–9.

² Там само 534–9.

³ Ш Госепат, Г Ломанн (ред), *Філософія прав людини: збірник* (пер з нім, Ніка-Центр 2008) 20.

⁴ Р Алексі, ‘Існування прав людини’ (2011) 8 *Право України* 121–30.

⁵ Е Бульгін, ‘К проблеме обоснования прав человека’ (2006–2007) IV–V *Проблеми філософії права* 149–52.

⁶ Р Дворкін, *Серйозний погляд на права* (пер з англ, Основи 2000).

⁷ A Gewirth, *Human Rights: Essays on Justification and Applications* (University of Chicago Press 1982).

⁸ H L A Hart, ‘Are there any natural rights?’ (1955) 64 *Philosophical Review* 175–91.

⁹ Н Горн, ‘Права людини: філософське обґрунтування та юридичний вимір’ (2013) 2 *Філософія права і загальна теорія права* 13–32.

¹⁰ Н І Сатохіна, ‘Обґрунтування прав людини: реконструкція проблеми’ [2016] 1 (28) *Вісник Національного університету “Юридична академія України імені Ярослава Мудрого”* 119–27.

ма О. Івакін¹¹, О. Костенко¹², С. Максимов¹³, П. Рабінович¹⁴. Однак аргументація позицій вітчизняних дослідників дотепер не ставала предметом спеціальної розвідки. На загальному ж монологічному тлі сучасної української юриспруденції дискусії з питань обґрунтування прав людини, як видається, набувають особливої значущості.

Мета дослідження – виявити проблемні теоретико-методологічні аспекти обґрунтування прав людини в українському правознавстві за матеріалами найбільш репрезентативних концепцій такого обґрунтування за останні 20 років.

Зауважимо, що публікації, які нижче розглянемо, часто не містять систематичного викладу поглядів із означеної проблеми. У деяких випадках також і відповідь на питання про те, що саме слід вважати підставами прав людини, може бути лише реконструйована аналітичним шляхом. Утім, аналізовані далі дослідницькі побудови можуть становити інтерес як такі, що виявляють використання відмінних стратегій обґрунтування прав людини й унаочнюють палітру поглядів із цього питання.

Природна суспільна необхідність: соціальний натуралізм

“Натуралістична” юриспруденція (“соціальний натуралізм”) О. Костенка, за твердженнями самого автора цієї концепції, ґрунтується на натур-філософії Дж. Локка і соціологічних ідеях Е. Дюркгейма¹⁵.

Згідно з О. Костенком ‘найвищою владою для Людини є влада Матері-Природи, яка діє через закони фізичної природи, закони біологічної природи, закони соціальної природи’¹⁶. Соціальна форма природи ‘існує за своїми, притаманними для неї (відмінними від фізичних і біологічних!) законами – законами соціальної природи’¹⁷. Дослідник стверджує, що:

першоджерелом прав і обов’язків людини є закони соціальної природи. Природні права і природні обов’язки – це правила поведінки не тому, що так вирішили люди, а люди вирішили так тому, що вони впливають із законів соціальної природи, які є проявом природної необхідності в суспільному житті людей. Зокрема, правила дорожнього руху чи епідемічної безпеки – це відображення пізнаних людьми законів соціальної природи, породжених природною необхідністю:

<...>

¹¹ О. А. Івакін, ‘Сутність людини як підстава змістовного трактування природного права’ (2007) 36. Актуальні проблеми держави і права 6–10.

¹² О. М. Костенко, *Культура і закон у протидії злу* (Атіка 2008).

¹³ С. І. Максимов, *Правовая реальность: опыт философского осмысления* (Право 2002).

¹⁴ П. М. Рабінович, *Основи теорії та філософії права: навчальний посібник* (Медицина і право 2021).

¹⁵ О. М. Костенко, “Нові очі” для нового часу (про соціальний натуралізм) (Терен 2022) 8–10.

¹⁶ Там само 94.

¹⁷ Там само 47.

Закони соціальної природи, які визначають права й обов'язки людей в їхньому суспільному житті, називаються законами природного права і природної моралі. Вони втілюються в форму правового законодавства і моральних правил¹⁸.

Серед прав людини, які узгоджуються із соціальною необхідністю, згадуються 'природні права на приватну власність, на підприємництво, на громадянські свободи'¹⁹.

Попри зовнішню архаїчність натурфілософської термінології і брак конкретики у визначенні змісту власне законів соціальної природи, концепція О. Костенка приваблива тим, що є не просто заклик до всезагальної природної гармонії, а й спрямована на пізнання специфіки закономірностей соціального співбуття людей, виявлення тих об'єктивних чинників, які визначають зміст і межі прав людини та її обов'язків.

Низка дискусійних моментів "соціального натуралізму" вже аналізувалась в українському правознавстві²⁰. Зокрема, слушно відзначалося, що

самі "мірила природності" та справедливості не є апіорними, наперед заданими людському буттю, а перманентно створюються, змінюються, скасовуються та відроджуються разом із трансформаціями "самостворюваної" людьми їхньої власної природно-суспільної сутності. Тому "відповідність людській природі" як критерій правової належності не може забезпечувати суто "механічну" процедуру диференціації справедливого та несправедливого з точки зору "природного аспекту права"²¹.

Потенційна морально-політична амбівалентність "соціального натуралізму" вбачається у тому, що, маючи вельми загальний і програмний характер, він не висуває надійних критеріїв розрізнення природного і неприродного у соціальному житті, що не виключає маніпулятивного використання ідей соціального натуралізму. Як пізнати природну соціальну необхідність? Чи є *правовими* суто конвенційні, а тому "випадкові" приписи законодавства, чи натомість вони також мають вважатися соціально необхідними? Відповіді на ці запитання у концепції, яка розглядається, залишаються, на жаль, відкритими. Загалом же, як видається, обговорення поставлених проблем може стати більш плідним за умови переведення його в площину соціолого-правового пізнання, емпірично-орієнтованого вивчення закономірностей державно-юридичного регулювання як об'єктивних сутнісних залежностей, притаманних цьому процесу.

¹⁸ Костенко (н 15) 109.

¹⁹ Там само 29.

²⁰ І С Тімуш, *Інтегральний погляд на право* (Літка 2009) 176–80.

²¹ Там само 181.

*Потреби й гідність:
про антропологічні та ціннісні підвалини прав людини*

Прикладом соціально-сутнісної розробки проблеми обґрунтування прав людини є концепція буттєвих прав і свобод людини П. Рабіновича.

Такі права утворюють право як соціально-природне, соціально-закономірне явище, яке виникає та існує незалежно від держави. З позицій соціально-потребового підходу буттєві права і свободи визначаються як

певні можливості людини, які необхідні для задоволення біологічних і соціальних потреб її існування та розвитку в конкретно-історичних умовах, об'єктивно зумовлюються досягнутим рівнем розвитку суспільства і забезпечені обов'язками інших суб'єктів²².

Відтак сутність соціально-природного права становлять соціальні можливості суб'єкта, відображені в індивідуальній та колективній свідомості, у відповідних соціальних принципах і нормах²³. Згідно з обстоюваним П. Рабіновичем підходом буттєвою підставою прав людини є біологічні й соціальні потреби її існування та розвитку. З означених підстав власне і впливає той комплекс можливостей, що належать до трьох поколінь прав людини.

Наведене обґрунтування прав і свобод, на перший погляд, наближається до соціолого-позитивістських і утилітаристських теорій інтересу. Проте однозначність такого висновку дещо підважується такими обставинами.

По-перше, прикметно, що на іншій сторінці вже цитованого посібника його автор визнає найфундаментальнішою соціальною властивістю людини її гідність, яка, як відзначається, 'служує точкою відліку, джерелом усіх буттєвих людських прав і свобод'²⁴. Таке твердження узгоджується із європейською правовою традицією і відповідає вже неопозитивістському ("природному") розумінню прав людини. Формулюючи авторське визначення поняття людської гідності, учений зазначає, що 'антропна гідність людини є самоцінністю людини як біосоціальної істоти – унікального родового суб'єкта, котрий уособлює найвищий рівень розвитку буття на Землі'²⁵. Відтак, як видається, понадемпірична характеристика – самоцінність людини, так чи інакше, зближується за своєю буттєвою значущістю зі значущістю факту існування потреб людського існування і розвитку. Теза про унікальність людини як родового суб'єкта пояснює й обґрунтовує вимогу належного ставлення до кожного окремо-

²² Рабінович (н 14) 17.

²³ П. М. Рабінович, 'Соціально-природна правова система суспільства (спроба загальнотеоретичної характеристики)' [2008] 1 (21) Українське право 58–9.

²⁴ Рабінович (н 14) 26.

²⁵ Там само 27.

бінович вказував у численних публікаціях останніх років) С. Головатий доволі емоційно назвав “шкідливим”. “Шкідливість” він убачав у тому, що згадане розуміння ‘сприяє її трактуванню виключно як “соціально-го продукту” і ‘великою мірою дозволяє розглядати людину як елемент, що “походить від суспільства” чи “належить суспільству” (а отже, і його політичному інституту – державі) на правах власності”²⁹. Окрім цього, з огляду на вже згадувані натурфілософські засновки й лібералістичний підхід С. Головатий також відкидає тезу про природність соціально-економічних прав людини³⁰. Не коментуючи докладно останню полемічну позицію з огляду на обмежений обсяг статті, зауважимо лише, що антагоністичне протиставлення природи і соціуму в питаннях, які торкаються людського буття, створює небезпеку механічного редукування багаторівневої людської природи до її біологічного рівня.

Антропосоціальні й юридичні контраргументи проти підтримуваної С. Головатим версії антропогенезу наведені в тексті лекції П. Рабіновича “Основоположні права людини терміно-поняттєвий інструментарій дослідження та викладання”³¹. Вони розгортаються в площині відповідності тверджень про соціальність людини як родового суб’єкта критеріям наукової істинності. Натомість С. Головатий у цитованій вище публікації, вочевидь, стурбований не так істинністю антропологічних суджень, як передусім можливостями політико-інструментального використання формули ст. 3 Конституції України, в яких гідність людини віднесено до найвищої соціальної цінності. Відтак несівмірність аргументів політичного і наукового гатунку перетворює дискусію на патову.

Однак попри очевидні відмінності в антропологічних засновках учасників дискусії, з перспективи обґрунтування прав людини важливо, що сьогодні обидва вони визнають природно-правову тезу про вкоріненість прав людини у людській гідності. Суттєвими особливостями концепції П. Рабіновича є, зокрема, розкриття сутності прав людини, їх потребового біосоціального призначення, а також пропонування відповіді на питання про те, що являє собою людська гідність.

Антропологічний інтерес і свобода: “скромна” правова антропология

Потребове обґрунтування прав людини може розглядатись як розвиток соціолого-об’єктивістської, зокрема марксистської, філософської антропології. Заперечення проти такого обґрунтування наводить С. Максимов. На думку цього вченого,

²⁹ Головатий (н 28) 16.

³⁰ Там само 57.

³¹ П. Рабінович, ‘Основоположні права людини терміно-поняттєвий інструментарій дослідження та викладання’ (2015) 2 Право України 9–23.

основні недоліки марксистської концепції прав людини полягають: а) в інструментальному характері розуміння прав людини як засобів досягнення певної мети (утилітаризм); б) у пов'язуванні концепцій природи (сутності) людини та історичного прогресу (історицизм); в) у домінуванні позитивних прав як здатності до певних дій над негативними правами як гарантіями невтручання в життя людей (патерналізм)³².

На протипагу соціолого-об'єктивістським концепціям, альтернативною версією поєднання антрополого-емпіричної стратегії обґрунтування прав людини зі стратегією нормативною у С. Максимова стає формула сучасного німецького філософа права О. Гьофе “антропология плюс етика”. Покликаючись на ідеї О. Гьофе та Г. Арндт, С. Максимов підтримує концепцію “мінімальної” або ж “скромної” правової антропології.

Не протиставляти сутність людини її існуванню, ноуменальну і феноменальну людину, а прагнути розглядати умови людського існування – такою є позиція мінімальної правової антропології, заснованої на принципі інтерсуб'єктивності³³.

Вихідні тези антропології О. Гьофе – С. Максимова, які протиставляються антропології прагнення до досконалості, полягають у такому. Те право, в якому людина має необхідність, має забезпечити їй лише можливість не опуститися нижче певної межі, за якою закінчується власне людське. Необхідність прав людини впливає з її двоїстої, кооперативно-конфліктної природи, з тієї небезпеки, яку люди потенційно являють одне для одного. Фундаментальним антропологічним інтересом, з якого впливає необхідність прав людини, є збереження свого Я, своєї екзистенції, убезпечення їх від потенційних загроз із боку інших людей³⁴. Такою є емпірична складова обґрунтування прав людини.

Ціннісно-нормативний елемент такого обґрунтування полягає у прийняттю людиною рішення про відмову від насильства щодо іншої людини. Таке рішення є, своєю чергою, мінімальною умовою на шляху від “вовка” до “людини” (О. Гьофе), першим кроком, який робить людину людиною. Ідеться про вимогу визнання права іншого, цінності іншого, його гідності (незалежно від міри розвитку його здібностей і заслуг). Це ‘моральне рішення доповнює антропологічну фактичність’ і ‘являє собою “мінімум моральності” або “мінімум любові” і є вихідною умовою права’³⁵. Таким чином дослідник сполучає обґрунтування прав людини на основі інтересу (антропология) та свободи, вільного рішення людини (етика).

³² Максимов (н 13) 224.

³³ Там само 228.

³⁴ Там само 228–31.

³⁵ Там само 233.

Поєднання ідей “мінімальної антропології” з “мінімумом моральності” дає змогу охарактеризувати наведену концепцію як “мінімалістську”, що має наслідком її лібералізм (здається, не випадково до виділених С. Максимовим основоположних прав людини включено саме класичні права першого покоління на життя, свободу і власність)³⁶. Ідея ж людської гідності в такому антрополого-правовому мінімалізмі, як видається, не займає виняткового місця. Видається прикметним, що антропологічний інтерес у збереженні власної екзистенції як підстава прав людини вельми наближений до потреби в забезпеченні власного існування (П. Рабінович), що дає змогу констатувати і частковий збіг обох концепцій.

У контексті ж наведених вище загалом слушних зауважень на адресу соціолого-об’єктивістського обґрунтування прав людини відзначимо й те, що певна, принаймні суто формальна інструменталізація прав людини присутня навіть у мінімально-антропологічному їх обґрунтуванні, в якому вони розглядаються як засіб для досягнення мети збереження людської екзистенції. Однак із такого погляду в більшості випадків, мабуть, взагалі складно вести мову про таке обґрунтування, яке було б неінструментальним. Натомість небезпека власне утилітарного трактування прав людини може вбачатися в їхньому підпорядкуванні надіндивідуальній меті на кшталт соціального прогресу чи “всебічного вдосконалення людини”.

Богородібна сутність людини: ідеалістична діалектика

Якщо концепція П. Рабіновича ґрунтується на діалектико-матеріалістичних засадах, то підхід О. Івакіна розвиває діалектику ідеалістичного спрямування. Дослідник розглядає природне право людини в суб’єктивному розумінні як її право

стати, бути і залишатися людиною. Це її право відповідати своїй богородібній сутності <...> позитивне право своїм ідеальним призначенням належне всіяко сприяти підтримці і здійсненню прагнення людей до нескінченної реалізації в собі цієї сутності³⁷.

Остання як спосіб буття, формування і функціонування людини визначається її належністю до Універсуму. Ця сутність – умоглядна, й водночас така, що матеріалізується, реальність; це загальний принцип, вихідний момент та (першо)основа буття людини, яка є можливістю розгортання до деякого досконалого стану й онтологічно передує окремому індивіду. На думку О. Івакіна, такою першоосновою є праця як єдність матеріальної та ідеальної діяльності.

³⁶ Максимов (н 13) 232.

³⁷ Івакін (н 11) 6.

Філософ обстоює духовно-змістовне й моральне розуміння природного права як права на гідне й осмислене життя, що дає змогу через розвиток мислення, свободи і творчості реалізувати сутність людини, її права на свободу для досягнення цієї мети і на власність як насамперед на власність духовну³⁸. Природне право людини – це її право вільно розвиватися в істинному напрямі, яке повинно розумітися у діалектичній єдності з обов'язком як право відповідальності. У такому природному праві, на думку філософа, долається відчуження людини від своєї богоподібної сутності.

Отже, сутність природного права людини визначається тут діалектикою сакрального й профанного, духовного й матеріального у Всесвіті та в людському бутті. Таке праворозуміння протиставляється лібералістичним і формально-юридичним моделям, які абстрагуються від визначення духовного змісту людської свободи, змісту моральних обов'язків та відповідальності людини. Концептуальна побудова О. Івакіна є прикладом уже “максималістської” правової антропології, в якій природне право людини зливається з її обов'язком духовного самовдосконалення.

Проблематизація обґрунтування прав людини: темпоральна онтологія права

У більшості згаданих концепцій і дискусій обмін аргументами відбувається у межах класичної філософської парадигми. Противагою цьому є концепція темпоральної онтології права О. Стовби, яка розгортається на базі філософської некласики³⁹.

Проблематика буття права осмислюється дослідником з позицій феноменології, герменевтики, фундаментальної онтології М. Гайдеггера й екзистенціалізму В. Майхофера⁴⁰. Вихідним пунктом стає твердження, згідно з яким ‘посилання на такі класичні витвори раціональної правової свідомості як природне право чи права людини ще не дозволяє говорити про дійсне буття права’⁴¹. Філософ здійснює спробу

деконструкції класичної онтології права, для якої <...> характерні твердження про континуальне буття права як Належного (об’єктивної чи суб’єктивної ідеї, Основної норми тощо), яке є абсолютно сущим, тобто не може не існувати і здатне тільки бути порушеним⁴².

³⁸ Там само 7–9. Див. також: А. А. Івакін, ‘Размышления о субстанциональном единстве материального и идеального’ (2009) VIII Наукові праці Одеської національної юридичної академії 33.

³⁹ О. В. Стовба, *Право і час* (Тім Пабліш Груп 2016).

⁴⁰ Див. О. В. Стовба, ‘Фундаментальна онтологія правосуддя’ в Бернюков М. А. та інші, *Правосуддя: філософське та теоретичне осмислення* (2009) 90–115.

⁴¹ О. В. Стовба, ‘Темпоральна онтологія права’ (автореф. дис. д-ра юрид. наук, 2017) 1.

⁴² Там само 7.

Автор відшукує витоки права в буттєвому устрої людини. Такий устрій постає її існуванням у виокремлюваних німецьким філософом права В. Майхофером соціально-правових статусах (батька, продавця, орендаря, судді тощо). Водночас ідеться про 'відповідний спосіб співіснування, який не дає поставити іншого у його можливостях під удар, збити з пуття тощо'⁴³. Суттєвими тут стають соціально-рольовий характер і співвідносність правових статусів, у яких час від часу перебуває індивід.

На основі темпоральної онтології права питання про права людини можна було б ставити, мабуть, виключно умовно. При цьому в жодному разі не може йтися про деяку позачасову й незмінно дану правову сталість і континуальність, які тут категорично не визнаються. Натомість йдеться про таке право, що ймовірно виникає і припиняється в окремих правових ситуаціях. Фактично тут пропонується онтологічне обґрунтування виникнення, існування припинення взаємних прав та обов'язків учасників тих правовідносин, які у вітчизняній теорії права іменуються відносними.

Підхід до осмислення права, який розробляє О. Стовба, є оригінальним розвитком досягнень західноєвропейської філософсько-правової думки, демонстрацією їх евристичної значущості. При цьому з феноменологіко-екзистенціалістських позицій заперечуються такі традиційні атрибути прав людини, як їх універсальність, вродженість, невідчужуваність, абсолютність. Оскільки ж індивідуальне й співвідносне приходить на заміну всезагальному й абсолютному, то відкидається й уся класична філософсько-правова концепція прав людини.

Таким чином, центр уваги зміщується з антропологічних засновків прав людини на виявлення модусів її правового буття. Темпоральна онтологія права змушує переформулювати саму проблему обґрунтування прав людини: останнє відтак постає обґрунтуванням вже їхніх властивостей і притаманного таким правам способу існування. Питання, отже, полягає у тому, про які ж саме права мовиться: чи то про абсолютні й незмінно існуючі, чи то про ситуаційні й такі, що час від часу спорадично виникають і зникають. Фактично заперечуються так звані абсолютні правовідносини й абсолютні права, які б могли існувати саме як права вже і ще до факту їхнього порушення. Водночас, на нашу думку, постійне існування загрози порушення буттєвої сфери Іншого загострює питання про нормативний статус загальної заборони такого порушення: чи має остання до- або ж позаправовий (моральний) чи також і сутнісно-правовий характер?

Висновки. Викладене дає змогу зробити кілька узагальнень.

В українській юридичній думці останніх двадцяти років представлені насамперед класичні універсалістські, так звані "абсолютні" обґрунту-

⁴³ Стовба (н 41) 112–3.

вання прав людини. Розглянуті концепції спираються тією чи іншою мірою на онтологічні стратегії, виводячи таке обґрунтування з умов людського співіснування у суспільстві або ж із сутності (природи) людини. У поглядах окремих дослідників секулярним еквівалентом Творця усього суцього, включно з людиною та її правами, постає Мати-Природа як позаособове всезагальне творче начало (О. Костенко, С. Головатий). Некласичне заперечення самої можливості обґрунтувати універсальні й безперервно існуючі права людини обстоює О. Стовба.

Обґрунтування прав людини у висвітлених концепціях постає не тільки академічною проблемою, а й захистом політично значущих тез про ці права – тез, які набувають особливого значення у специфічних умовах пострадянського економічного і соціального розвитку України. Розбіжності між концепціями торкаються, зокрема, принципів відносин людини і суспільства та обов'язків держави перед людиною. Імпліцитно ж ідеться про обсяг зобов'язань держави з усунення існуючих соціальних нерівностей. З цього приводу зауважимо, що сьогодні аргументи до цієї теоретичної дискусії додає практика ЄСПЛ, у якій активно використовується доктрина позитивних зобов'язань держави.

Діапазон позицій, які сьогодні обстоюють автори, які визнають існування антропологічних підстав природних прав людини, позначають, з одного боку, (а) інтереси (потреби) збереження людського існування, та, з другого, (б) прагнення до реалізації богоподібної сутності людини. Перша позиція унаочнює передовсім “скромну” правову антропологію і ліберально-індивідуалістичну вимогу “мінімуму держави”. Проте до інтересів (потреб) збереження людського існування належать, зокрема, соціально-економічні інтереси. Це виводить означену позицію за межі класичного лібералізму. Друга ж позиція репрезентує “максималістські” антропологічні погляди релігійного спрямування. Суттєво, що як мінімалістична, так і максималістська антропологія абстрагуються від факту соціальної диференціації, апелюючи до тих реалій, які є або ж, щонайменше, уявляються універсальними.

Відтак процес обговорення питань обґрунтування прав людини в українському правознавстві триває. Поліфонія дослідницьких підходів щоразу засвідчує живучість і методологічну значущість антрополого-правової проблеми, крапка в розгляді якої, гадаємо, навряд чи може бути колись поставлена.

REFERENCES

Bibliography

Authored books

1. Gewirth A, *Human Rights: Essays on Justification and Applications* (University of Chicago Press 1982) (in English).
2. Kostenko O M, “Novi ochi” dlia novoho chasu (pro sotsialnyi naturalizm) (Teren 2022) (in Ukrainian).
3. Kostenko O M, *Kultura i zakon u protydii zlu* (Atika 2008) (in Ukrainian).
4. Maksimov S I, *Pravovaja real’nost’*: opyt filosofskogo osmyslenija (Pravo 2002) (in Russian).
5. Rabinovych P M, *Osnovy teorii ta filosofii prava: navch. posibnyk* (Medytsyna i pravo 2021) (in Ukrainian).
6. Stovba O V, *Pravo i chas* (Tim Pablich Hrup 2016) (in Ukrainian).
7. Timush I S, *Intehralnyi pohliad na pravo* (Atika 2009) (in Ukrainian).

Edited and translated books

8. Gosepat Sh, Lomann H (red), *Filosofia prav liudyny: zbirnyk* (per z nim, Nika-Tsentr 2008) (in Ukrainian).
9. Dvorkin R, *Seriozni pohliad na prava* (per z anhl, Osnovy 2000) (in Ukrainian).
10. Stovba O V, ‘Fundamentalna ontolohiia pravosuddia’ v *Berniukov A M ta inshi, Pravosuddia: filosofske ta teoretychne osmyslennia* (2009) 90–115 (in Ukrainian).

Encyclopedias

11. Satokhina N I, ‘Obgruntuvannia prav liudyny’ v *Velyka ukrainska yurydychna entsyklopediia*, t 2: *Filosofia prava* (Pravo 2017) 534–9 (in Ukrainian).

Journal articles

12. Hart H L A, ‘Are there any natural rights?’ (1955) 64 *Philosophical Review* 175–91 (in English).
13. Aleksi R, ‘Isnuvannia prav liudyny’ (2011) 8 *Pravo Ukrainy* 121–30 (in Ukrainian).
14. Bulygin E, ‘K probleme obosnovanija prav cheloveka’ (2006–2007) IV–V *Problemi filosofii prava* 149–52 (in Russian).
15. Holovaty S P, ‘Triada yevropeiskykh tsinnosti – verkhovenstvo prava, demokratiia, prava liudyny’ (2015) 1 *Pravo Ukrainy* 16 (in Ukrainian).
16. Horn N, ‘Prava liudyny: filosofske obgruntuvannia ta yurydychni vymir’ (2013) 2 *Filosofia prava i zahalna teoriia prava* 13–32 (in Ukrainian).
17. Ivakin A A, ‘Razmyshlenija o substancional’nom edinstve material’nogo i ideal’nogo’ (2009) VIII *Naukovi praci Odes’koï nacional’noï juridichnoi akademii* 33 (in Russian).
18. Ivakin O A, ‘Sutnist liudyny yak pidstava zmistovnoho traktuvannia pryrodnoho prava’ (2007) 36 *Aktualni problemy derzhavy i prava* 6–10 (in Ukrainian).
19. Rabinovych P M, ‘Sotsialno-pryrodna pravova systema suspilstva (sproba zahalno-teoretychnoi kharakterystyky)’ [2008] 1 (21) *Ukrainske pravo* 58–9 (in Ukrainian).
20. Rabinovych P, ‘Osnovopolozhni prava liudyny termino-poniattievyi instrumentarii doslidzhennia ta vykladannia’ (2015) 2 *Pravo Ukrainy* 9–23 (in Ukrainian).
21. Satokhina N I, ‘Obgruntuvannia prav liudyny: rekonstruktsiia problemy’ [2016] 1 (28) *Visnyk Natsionalnoho universytetu “Iurydychna akademiia Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho”* 119–27 (in Ukrainian).

Theses

22. Stovba O V, ‘Temporalna ontolohiia prava’ (avtoref dys d-ra yuryd nauk, 2017) (in Ukrainian).

IN SEARCH OF THE GROUNDS OF HUMAN RIGHTS:
TO DISCUSSIONS IN MODERN UKRAINIAN JURISPRUDENCE

ABSTRACT. The justification of human rights belongs to the main and most discussed problems of modern philosophical anthropology of law.

The proposed article aims to reveal the problematic theoretical and methodological aspects of the justification of human rights in Ukrainian jurisprudence based on the materials of the most representative concepts of such justification over the past twenty years.

On the basis of the analysis of the mentioned concepts, it is demonstrated that the classical universalist justifications of human rights are primarily presented in Ukrainian legal opinion. To one degree or another, they rely on the ontological strategies, which derive such justification from the conditions of human coexistence in society or from the essence (nature) of man.

It is proved that the substantiation of human rights is not only an academic problem, but also a defense of politically significant theses, which indirectly relate to the specific conditions of the post-Soviet economic and social development of Ukraine. Disagreements between the concepts concern, in particular, such an important issue as the principles of human-society relations and the duties of the state to man. Implicitly, it is about the scope of the state's obligations to eliminate existing social inequalities.

The range of positions supported by those participants in legal debates in Ukraine who recognize the existence of anthropological foundations of natural human rights are marked by: a) the interests (needs) of preserving human existence; and b) the desire to realize the god-like essence of man. The first position visualizes, first of all, a "modest" legal anthropology and the classic liberal-individualistic claim for a "minimum of the state". However, the interests of preserving human existence include, in particular, its socio-economic interests, which takes this position beyond the boundaries of classical liberalism. The second position represents "maximalist" anthropological views of a religious orientation.

KEYWORDS: justification of human rights; foundations of human rights; liberalism; minimalist ("modest") legal anthropology; maximalist legal anthropology; ontological strategies of justification of human rights; deontological strategies of justification of human rights.